

**СОЦИАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПЪРВИ
„ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИ” КЛЪСТЕР, НА ПЪРВИ
„ИЗТОЧНОЕВРОПЕЙСКИ” КЛЪСТЕР И НА КЛЪСТЕРА „САЩ,
ШВЕЙЦАРИЯ” – СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ИНДИКАТОРИ ЗА
ОБРАЗОВАНИЕ**

Георги Найденов¹, Калоян Харалампиев²

¹ Катедра „Публична администрация и регионално развитие”, УНСС

naidenov@tu-sofia.bg

² Катедра „Социология”, Софийски университет „Св. Климент Охридски”

k.haralampiev@hotmail.com

Abstract: We present the results of the three-year research project "Clusters of Capitalism - Typology and Dynamics of Capitalist Economies." We make a comparative analysis of the social characteristics of Anglo-Saxon liberal capitalism and Soviet state capitalism after World War II. We compare three clusters - "West European", "East European" and the cluster of the U.S. and Switzerland. This paper examines the indicators of education as a kind of the social indicators. There are three indicators for which we found long time-series: a) Children in primary and secondary schools (per 1,000 inhabitants), b) Teachers in primary and secondary schools (per 1,000 inhabitants), c) Students in universities (per 1000 inhabitants).

*Ключови думи: Клъстери капитализъм, Динамика на капиталистическите икономики, Типологии, Социални характеристики, Образование
Направление: правно-социални науки*

Представяме един от резултатите на тригодишен университетски проект на тема „Клъстерите капитализъм (типология и динамика на капиталистическите икономики)”, Договор НИД 21.03-2/2009 година.

1. Този проблем – за клъстерите капитализъм не е изследван. Изследвани са видовете и етапите на капитализма. Тези изследвания, въпреки че използват статистически данни, не се основават на обработката на данните, още по-малко на изследване на динамични статистически редове. Изследванията имат дедуктивен характер. Много често видовете капитализъм в същото време се разглеждат и като етапи на развитието на капитализма. Впрочем такъв подход е съвсем резонен. Най-често за разграничаване на видовете капитализъм се използва дихотомията „либерален капитализъм – държавен капитализъм”. Критерий е степента на намеса на държавата в националната икономика – при минимална намеса капитализмът е либерален, при максимална намеса е държавен. Ние считаме, че този подход е уместен.

2. Поставихме си **цел**, използвайки статистически методи, да типологизираме капиталистическите икономики и да проследим динамиката на типа икономика на отделните страни. Искаме да установим клъстерите на капиталистическото развитие: а) **глобално** – като се обхващат колкото се може повече страни; б) **темпорално** – като се обхващат колкото се може по-продължителен период.

За да извършим клъстеризацията събрахме данни по три основни индикатора:

- степен на развитост на страната;
- дял на държавния сектор в националната икономика;
- участието на държавата в преразпределението на brutния вътрешен продукт.

Първият индикатор – „степен на развитост”, изследваме чрез brutния вътрешен продукт на глава от населението на страните. Третият индикатор – „участието на държавата в преразпределението на brutния вътрешен продукт” изследваме по два начина: а) проследяваме динамиката на относителния дял на правителствените приходи спрямо brutния вътрешен продукт; б) проследяваме динамиката на относителния дял на правителствените разходи спрямо brutния вътрешен продукт. Събирането на статистическа информация по вторият индикатор – „дял на държавния сектор в националната икономика” ни затрудни. Предварителното проучване през първата година на проекта показва, че държави, за които има индикатори, позволяващи **директно** изчисляване на дела на държавния сектор в националната икономика са много малко. За повечето държави **изобщо** липсват индикатори, позволяващи **директно** изчисляване на дела на държавния сектор в националната икономика. Ето защо използваме експертна оценка по петстепенна скала:

- Дял на държавния сектор до 20%
- Дял на държавния сектор между 20% и 40%
- Дял на държавния сектор между 40% и 60%
- Дял на държавния сектор между 60% и 80%
- Дял на държавния сектор над 80%

Експертните оценки **се базират на наличната емпирична информация** – а) на индикатори, позволяващи **директна** оценка; б) на индикатори, позволяващи **косвени** оценки. Методологическата основа на този подход е, че **дълбоката същност** на един феномен, се проявява в различни форми. Дотолкова, доколкото делът на държавния сектор е несъмнено същностна характеристика на капиталистическия начин на производство, той влияе, и съответно може да бъде открит, чрез други – количествено фиксирани икономически явления.

3. Основната ни работна ни **хипотеза** е, че обработката на статистическата информация по трите показателя, ще покаже групирания (кълъстери) от държави. Имаме още две хипотези: а) Кълъстери най-вероятно ще бъдат групирани в ядра, които ще принадлежат към един от двата типа капитализъм – либерален или държавен¹; б) Някои от държавите, които имат по-дълго историческо развитие, ще местят позициите си в кълъстерите, в ядрата и в двата типа капитализъм².

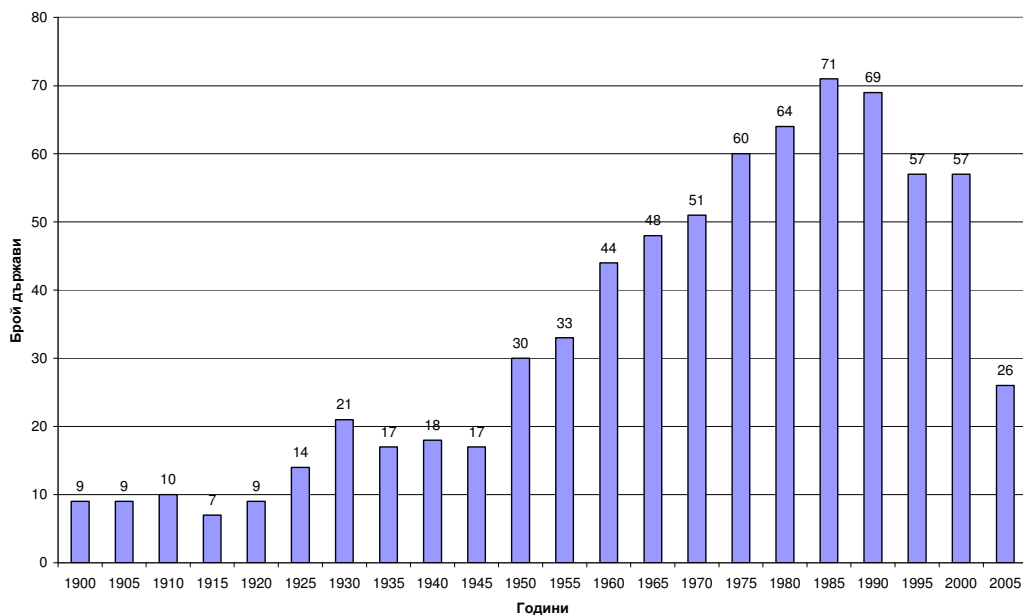
¹ Това се определя от степента на държавна намеса в икономиката – тоест от общия резултат на двата показателя – дял на държавния сектор в националната икономика и участието на държавата в преразпределението на brutния вътрешен продукт. Колкото е по минимизирана степента на държавна намеса, толкова начинът на производство е „по-либерален” капитализъм. Обратно, колкото е по максимизирана степента на държавна намеса, толкова в по-висока степен начинът на производство е „по-държавен” капитализъм.

² Само отбелязваме, защото това е извън темата на доклада, че и трите ни хипотези се потвърдиха в хода на изследването.

4. **Методиката** за статистически анализ на данните и клъстеризация е „йерархична агломеративна клъстеризация“.

Държавите се групират в качествено еднородни групи въз основа на стойностите на трите основни количествени индикатора. Основният резултат от **йерархичната агломеративна клъстеризация** е т.нар. **дендрограма**. Това е графичен инструмент, който показва степента на близост между държавите, чрез който могат да се определи броят и съставът на клъстерите.

5. В резултат на комбинирането на наличните данни за трите индикатора се получава следното разпределение на държавите, за които имаме данни, по години:

Фиг. 1. Брой държави, за които има данни и по трите индикатора, по години

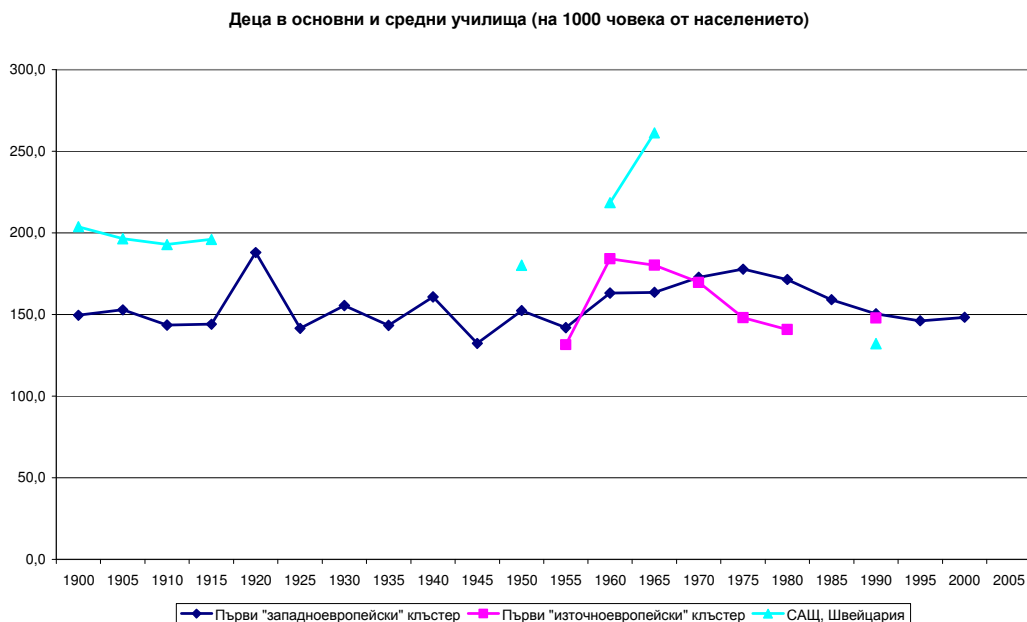
В резултат на клъстеризацията за всяка от 22-те фиксирани години се получиха от четири до единадесет клъстера. Във всеки клъстер има от една до 35 държави. Във времето клъстерите „**пулсират**“. Въпреки, че винаги присъства определено ядро от държави, съставът им като брой и като състав е променлив. Едни държави за определени периоди напускат клъстера, след това се връщат. А други държави се „вливат“ в клъстера, а след това го напускат и т.н. Има клъстери, които имат много голяма продължителност във времето. Един от тях нарекохме Първи „западноевропейски“ клъстер. Той присъства непрекъснато от началото на ХХ век до сега. Неговото ядро е от няколко високоразвити западноевропейски държави. В определени периоди към него се присъединяват и САЩ, които в повечето време са самостоятелен клъстер. Този клъстер е типичен „либерален капитализъм“ и затова изборът ни за анализ се спря на него. Подобен е и клъстерът „САЩ, Швейцария“.

За представител на „държавен капитализъм“ избрахме клъстер, който е свързан с появата през 1930 година на СССР като самостоятелен клъстер. Той също „пулсира“. В определени периоди и нашата страна се „влива“ в този клъстер, въпреки, че повечето време тя е една от трите страни, които са самостоятелни клъстери. С известно прекъсване, този клъстер съществува и понастоящем. През 2005 година в него влизат Алжир, България, Йордания, Русия, Унгария, Чехия.

6. След като направихме клъстеризацията по трите показателя, събрахме статистическа информация по още 21 показателя, групирани в четири раздела: икономически показатели; социални показатели; демографски показатели и инфраструктурни показатели. В настоящия доклад ще разгледаме показателите за образование. За съжаление от раздела на социалните показатели успяхме да намерим само данни за образованието. Три са показателите, за които открихме дълги редове от данни: а) Деца в основни и средни училища (на 1000 човека от населението); б) Учители в основни и средни училища (на 1000 човека от населението); в) Студенти в университетите (на 1000 човека от населението).

7. Ето данните и техния анализ по трите показателя:

7.1. Деца в основни и средни училища (на 1000 човека от населението)

а) За Първи „западноевропейски“ клъстер има непрекъсната линия от данни за целия XX век. Стойностите през целия век са приблизително еднакви – средно 155,1 деца на 1000 човека от населението. В първото и в последното десетилетие стойностите са около 150 деца на 1000 човека от населението. Амплитудите над или под средните стойности не са големи. Най-много деца (на 1000 човека от населението) са привлечени в основни и средни училища през 1920 година – 187,9.

Най-малко деца са привлечени през 1945 година – 132,2. Очевидно, че индустриализацията в Първи „западноевропейски“ клъстер, която е най-ранната индустриализация, още в началото на XX век е довела до привличане за целите на промишленото производство на необходимия брой деца в основни и средни училища.

б) Данните за клъстера „САЩ, Швейцария“ са оскъдни. Единственото, което може да се твърди е, че за периодите, за които има данни, стойностите на този показател са по-високи, отколкото при Първи „Западноевропейски“ клъстер - средно с 54,3 деца на 1000 човека от населението.

в) За Първи „източноевропейски“ клъстер има данни от 1955 до 1990 година. Динамиката на разглеждания показател при този клъстер е подобна на динамиката при Първи „западноевропейски“ клъстер в същия период. Причината е, че в средата на XX век страните от Първи „източноевропейски“ клъстер също имат висока степен на индустриализация, като другите два клъстера.

7.2. Учители в основни и средни училища (на 1000 човека от населението)

а) Наличните данни за трите клъстера са същите, като при горния индикатор. Пълни данни има отново за Първи „западноевропейски“ клъстер. До Втората световна война учителите в основни и средни училища (на 1000 човека от населението) при този клъстер се увеличават, но с бавни темпове. Амплитудите на „върховете“ и „дъната“ са между 2,7 и 6,0 учители на 1000 човека от населението. След Втората световна война започва устойчиво повишаване на броя на учителите. В края на XX век те достигат 11,6 учители на 1000 човека от населението, което е 3,4 пъти повече, отколкото в началото на века. От това може

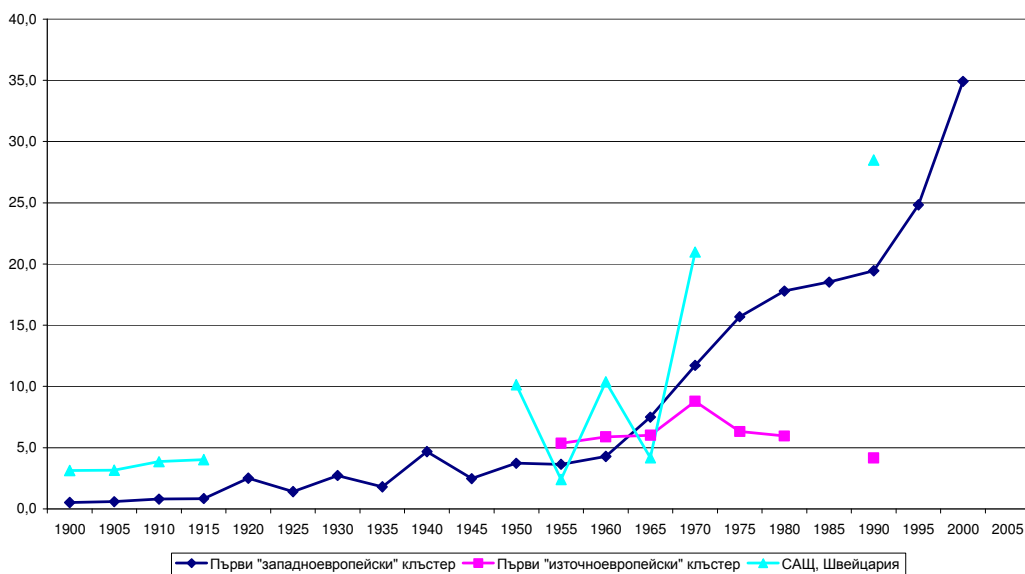
да се направи предположение, че образованието в основните и средни училища при Първи „западноевропейски” клъстер в края на века е по-скъпо и по-качествено, отколкото в началото на века.

б) Данните за клъстера „САЩ, Швейцария” са оскъдни. Както и при горния индикатор единственото, което може да се твърди е, че за периодите, за които има данни, стойностите на този показател са по-високи, отколкото при Първи „западноевропейски” клъстер – средно с 2,4 учителя на 1000 човека от населението.

в) За Първи „източноевропейски” клъстер има данни от 1955 до 1990 година. Динамиката на разглеждания показател при този клъстер, както и при предишния индикатор, е подобна на динамиката при Първи „западноевропейски” клъстер в същия период. Причината е една и съща – в средата на ХХ век страните от Първи „източноевропейски” клъстер също имат висока степен на индустриализация, като другите два клъстера.

7.3. Студенти в университетите (на 1000 човека от населението)

Студенти в университетите (на 1000 човека от населението)

а) Наличните данни за трите клъстера са същите, като при горните два индикатора. Пълни данни има отново за Първи „западноевропейски” клъстер. Динамиката на този индикатор е много подобна на динамиката на индикатора „Учители в основни и средни училища (на 1000 човека от населението)”. До Втората световна война увеличението на „Студенти в университетите (на 1000 човека от населението)” е същото, като при предишния индикатор – леко повишаване. Но амплитудите в този период са по-ниски, отколкото в идентичния период на горния индикатор – между 0,5 и 4,7 студента на 1000 човека от населението. След Втората световна война започва устойчиво повишаване на броя на „Студенти в университетите (на 1000

човека от населението)”. В края на XX век те достигат 34,9 студента на 1000 човека от населението, което е 68 пъти повече, отколкото в началото на века. Темпът на нарастване на студентите в Първи „западноевропейски” клъстер е значително по-висок, отколкото темпа на нарастване на учителите.

б) Данните за клъстера „САЩ, Швейцария”, и при този индикатор са оскъдни. Както и при горния индикатор единственото, което може да се твърди е, че за периодите, за които има данни, стойностите на този показател са по-високи, отколкото при Първи „западноевропейски” клъстер – средно с 2,9 студента на 1000 човека от населението за периода 1900-1915 година. Във втория отрязък динамиката се отличава с големи амплитуди – от 2,4 до 21,0 студента на 1000 човека от населението.

в) За Първи „източноевропейски” клъстер данните също са от 1955 до 1990 година, както и при предишния показател. Но има разлика в динамиката на разглеждания показател при този клъстер в сравнение на неговата динамика при предишния индикатор. Броя на студентите в Първи „източноевропейски” клъстер нараства с много по-ниски темпове отколкото темповете на нарастване на броя на учителите. Много по-ниски са тези темпове и спрямо тяхното нарастване в Първи „Западноевропейски” клъстер.

7.4. Обобщение на анализа на социалните индикатори

а) От трите клъстера най-високи са показателите по трите индикатора на клъстера „САЩ, Швейцария”. В дълги периоди този клъстер е част от Първи „западноевропейски” клъстер. Но там където е отделен клъстер, показателите му са по-високи от тези на другите два клъстера.

б) По тези социални показатели Първи „източноевропейски” клъстер има почти равностойни стойности и подобна динамика с тези на Първи „западноевропейски” клъстер. Изключение има само по един индикатор – „Студенти в университетите”, през седемдесетте и началото на осемдесетте години (най-вероятно и след това, но данните са недостатъчни да се твърди това със сигурност), когато по този индикатор Първи „източноевропейски” клъстер изостава съществено от Първи „западноевропейски” клъстер. Очевидно е, че в периода, за който можем да определим начинът на производство на този клъстер като „съветския държавен капитализъм”, а в официалната идеология той се определя като „социализъм”, този клъстер, въпреки близо половинвековното си изоставане в развитието на производителните сили в сравнение с другите два клъстера (което е видно от друг показател – БВП на глава от населението), има завидни постижения в областта на образованието.

Георги Ненев Найденов, проф. д.с.н., София, Студентски град „Христо Ботев”, УНСС, каб. 5034, тел. 0886 62 17 16, naidenov@tu-sofia.bg

Калоян Валентинов Харалампиев, доц. д-р, София, бул. „Цариградско шосе” №125, бл. 4, каб. 413, тел. 0885 04 62 56, k_haralampiev@hotmail.com